

Българската литературна критика – позиции и контексти

Втора част

*Сборник с научни изследвания от Националната научна
конференция „Интерпретации и контекстуализации
в българската литературна критика“ – втора част,
12 – 13 май 2022*

София, 2022

Съдържание

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

Васил Пундев: Единство на литературната
и политическата личност9

ВЕНЦЕСЛАВ ШОЛЦЕ

Лирика, единичност, различие. Логика на литературния процес
в творчеството на Васил Пундев21

АНДРИАНА СПАСОВА

Боян Пенев и Васил Пундев за възрожденската
анакреонтична поезия.....30

ВИОЛЕТА РУСЕВА

„История на новата българска литература“ на Боян Пенев:
литературен функционализъм41

ИВАН РУСКОВ

Да се завърнеш в бащиния разказ. Захарий Стоянов
в библиотеката на Боян Пенев.....86

ЕМИЛ ДИМИТРОВ

Пенчо Славейков и Боян Пенев.....122

ЕЛКА ТРАЙКОВА

Паметта за Боян Пенев в „Златорог“135

ВИОЛЕТА ДЕЧЕВА

Боян Пенев за мястото на драмата и театъра във
формирането на националната култура146

НИКОЛЕТА ПЪТОВА

Критическият поглед на Алберт Гечев към българската драма155

МАРИЕТА ИВАНОВА-ГИРГИНОВА

Исак Даниел за българската грама
(Режисьорският прочит на един театрален авангардист) 178

БИСЕРА ДАКОВА

Константин Гълъбов и „плагиатите“ на Гео Милев
в книгата „Жестокият пръстен“ (1920) 194

СВЕТА ЧЕРПОКОВА

Хайне vs Хайне (Константин Гълъбов и Пешев & Митов) 214

МАРИЯ ОГОЙСКА

Ars longa vita brevis. Анкетите на Спиридон Казанджиев от 1947 –
още едно потвърждение за истинността на древната мъдрост 241

КАЛИН МИХАЙЛОВ

Природа и религия при Елин Пелин и Йордан Йовков..... 253

РУМЕН ШИВАЧЕВ

Поезията на Яворов според Спиридон Казанджиев..... 275

АННА БЕШКОВА

Спиридон Казанджиев за предмета на логиката 286

НИНА ДИМИТРОВА

Николай Райнов в критичната визия на Георги Константинов..... 293

ДОРА КОЛЕВА

За „новия метод“ на портретиста Георги Константинов 303

ПЕТЪР МИХАЙЛОВ

Георги Константинов (1902–1970) и пътят му
от студията до мемоарното есе или как се вписват жените авторки
във фундаменталните изследвания на Г. Константинов
от „Българската литература след войната“ (1933)
до „Моето поколение в литературата“ (1967, 1970) 312

МАЯ ГОРЧЕВА

Литературната критика на 1930-те: между книгата,
вестника и социологията на четенето 328

СОФИЯ АНГЕЛОВА

Критикът като металитературна фигура
в българската проза.....350

ЛЮДМИЛА ХР. МАЛИНОВА

Кой критик стои зад инициалите „Н. Р.“? Споделени размисли366

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

Георги Райчев през критическия поглед на Георги Цанев378

РАДКА ПЕНЧЕВА

Тодор Боров и Емилиян Станев – спомен за двамата.....382

АНТОНИЯ ВЕЛКОВА-ГАЙДАРЖИЕВА

Критикът и писателят. Светлозар Игов и Васил Попов391

ДИМИТЪР КЕНАНОВ

Броселианговата гора на Цветан Стоянов420

ЕЛЕНА БОРИСОВА

Литературнокритически посоки на българската
детско-юношеска научна фантастика между 1950 и 1989.....436

МАЛИНА ТОНОВА

Литературната критика в уроците по български език
и литература451

Литературнокритически посоки на българската детско-юношеска научна фантастика между 1950 и 1989¹

Елена Борисова
Институт за литература при Българска академия на науките

LITERARY CRITICAL DIRECTIONS IN RECEPTION
OF BULGARIAN SCIENCE FICTION FOR CHILDREN
BETWEEN 1950 AND 1989

Elena Borisova
Institute for Literature at Bulgarian Academy of sciences

The present article traces the relationship between children's science fiction and operational critics in the period 1950–1989. It highlights the ideological influence of the communistic dictatorship on the ideas, themes and issues of children's science fiction.

Key words: Bulgarian children's science fiction, critics, ideology

След 1944 г. отношенията между властта и изкуството са белязани от новата политическа обстановка в страната. Партията за дълъг период от време поема ролята на „покровител“ на творческите и критическите посоки, превръща се в регулативен орган на културните и социалните процеси. След 1944 г. НРБ поема по пътя, начертан от Съветския съюз, а българската литература, пряко зависима от тоталитарната

¹ Публикацията е резултат от извършено изследване по проект BG05M2-OP001-1.001-0001 *Изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“* (Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“).

власт, губи своята автономност и за известен период от време изпълнява обслужващи политиката и партията гържавни функции.

Налагането на комунистическата власт в гържавата предизвиква сериозни промени относно писането на и говоренето за детско-юношеската литература, която все по-осезаемо се превръща във важно звено по пътя към изграждането на човека на бъдещото комунистическо общество. Потребностите на „новото дете“ са определени от условията, в които живее – победата на социалистическия над капиталистическия строй. Изковават се основните задачи както на съвременната детска литература, така и на литературната критика, а именно – да конструират, утвърдят и поддържат образа на новия комунистически човек. Литературната обработка на новото произведение не може вече да се осъществи с традиционните критерии за естетика и се търсят нови средства, като водеща се оказва идеята за социалната положеност на изкуството. В статията „Към по-висок етап в реализма“² Пенчо Данчев изтъква нефункционалността на старите художествени средства, понятия, сюжети и др. С тяхното използване писателите не може да отиде далеч „по простата причина, че с тези стари оръжия той не стои на съвременното равнище на живота“ (Данчев 1947).

Новата власт, определяща развитието на културата и изкуството, предприема редица институционални ходове и в полето на детската литература, които е важно да маркирам с оглед на по-нататъшното писане/говорене от страна на критиката за детско-юношеската литература и в частност научна фантастика.

Тезата за идеологическата мисия на литературата за деца все по-осезаемо навлиза в плановете на висшето политическо ръководство. Контролът над детско-юношеската литература допълнително се регламентира с промени в законите³.

В Постановление на ЦК на БКП за състоянието и задачите на детската литература от 1953 г. е маркирано следното: „да бъдат създадени [...] повече книги за деца, възвеличаващи героичното минало и борбите

² Статията е публикувана във в. „Литературен фронт“, бр. 11, 29 ноември 1947 г.

³ Законът за детска литература от 1920 г. (**Указ № 172**), Законът за детска и младежка книжнина от 1941 г. (**Указ № 123**), Закон за изменение и допълнение на закона за детската и младежка книжнина от 1946 г. (**Указ № 150**), Правилник за прилагане на закона за детската литература и младежка книжнина от 1946 г. (**Указ № 181**) и др.

на трудещите се под ръководството на Партията за освобождаване от капиталистическото робство“ (Постановление, 1953)⁴.

Постановлението, по думите на Албена Хранова, кодифицира една вече случила се практика – „от 1948 г. нататък комунистическата идеология вече изцяло е проникнала в детската литература, превърнала я е в средишно място на политическите езици и интенции на комунизма“ (Хранова 2008: 353).

Съвсем естествено е при подобни законови регулации новозаявената норма в детската литература да създаде и свои критерии за оценка на литературното наследство. Идеологическата норма разрушава стария пантеон от ценности и създава нова митология, в която интернационализмът, дружбата със Съветския съюз, партията и партизаните се превръщат в новите герои на литературата.

Социалистическото строителство е важен компонент при разгръщането на идейно-художествените посоки на детско-юношеската литература, а оперативната критика е „призвана“ да следи за идеологически коректното му представяне.

Научната фантастика и идеологическата борба

Научната фантастика у нас, както и цялата ни литература, поема по посоките, зададени от Съветския съюз. След 1944 критиците и писателите припознават като съществена своя задача поддържането на идеологическите клишета и създаването на „образователна среда“, която да насочва идейно младото поколение в „правилната посока“ и да изгради социокултурното му въображение в духа на социализма. Четенето на научнофантастична литература между 1950 и 1989 г. е било любимо занимание не само на децата и юношите, но и на възрастните. Настоящата статия, от една страна, ще щрихира критическото осмисляне на научнофантастичния жанр. От друга страна, ще бъде проследен начинът, по който новата идеология бива инкорпорирана в художественото пространство на произведенията, които обаче в един момент поемат в друга посока – превръщат се в катализатор на алтернативни пространства за социализация и за критическо осмисляне на съвремието.

⁴ Постановлението е публикувано във в. „Работническо дело“, год. XXVII, 30.12.1953, бр. 346.

След Болшевишката революция (след 1917 г.) в Съветския съюз започва да обръща все по-голямо внимание на научната фантастика. Постепенно се тушират научнофантастичните експерименти, възприети като девиантни, и се заместват с официалния метод на социалистическия реализъм. Повествованието се пригажда към новия подход, а футуристичният елемент е сведен до представяне на период от няколко години напред в духа на официалните петгодишни планове на партията. Присъствието на близката прогностика в научната фантастика се разработва в помощ на идеологията.

През 50-те години руският литературен критик С. Иванов публикува статията „Фантастика и действителност“⁵, в която предлага кратка теория на близката прогностика. След като маркира ясно разграничението между съветската научна фантастика и тази, писана на Запад, Иванов извежда някои идеи за писането, задавайки реторичния въпрос: „Не са ли директивите, дадени от другаря Сталин, отнасящи се до развитието на нашата индустрия през следващите няколко години, подходящи за научнофантастичните истории?“. Тези водещи линии трансформират бъдещия свят, изобразен от научнофантастичните произведения, които разгръщат своите футуристични сценарии, съобразявайки се с насоките, зададени от Партията.

От друга страна, вълшебното и фантастичното като присъствие в детската литература са възприети като буржоазна отживелица (подобни тенденции има в съветската детска литература от 20-те и 30-те години) и е необходимо да изчезнат от комунистическата детска литература. За да се гържат децата по-настрана от животрептящите проблеми на действителността, твърди Иван Умленски⁶, „детската литература се пълнеше с най-различни фантастични и мистични произведения... Художествената литература трябва да съдейства за намаляване илюзивния, фантазен характер на детското възображение“ (Умленски 1951: 5–6). Фантастичното обаче е разрешено в режима единствено на комунистическата утопия: „дава се възможност на писателя да разработва теми с фантастична образност, посочваща например бъдещите форми на живот в безкласовото общество“ (Умленски 1951: 353–354).

⁵ Иванов, С. Фантастика и действителност: http://www.fandom.ru/about_fan/ivanovs_1.htm [прегледана на 12.03.2022 г.]

⁶ В книгата „Тезиси по детска литература“ (1951).

Важен аспект при писането на и говоренето за детско-юношеската научна фантастика след 1944 г. е връзката между социалното въображение и политическата власт. Научната фантастика, която също работи със социалното и колективното въображение, е идеално средство, с което системата канализира познанието на обществото относно науката и технологиите в посока Съветския съюз.

Фантастичните светове на ранната съветска, а и българска⁷, научна фантастика създават планетарни революции. Тяхното време и пространство съответстват на идеологическите потребности. За разлика от западната фантастика в началото на ХХ век, която създава екзотични светове – ранните съветски романи поставят своите светове в политическото и социалното пространство на съвременността, но разширено до пределите на Вселената. Това пространство, изградено и от руската, и от българската научна фантастика след 1944 г., е поляризирано от конфликта между враждебни сили: световният пролетариат и световната буржоазия, град и село, цивилизация и варварство, Запад и Изток и др. Героите в тези научнофантастични произведения разкриват индивидуалните си качества чрез своя класов статус (инженери, пионери, работници и др.), който от своя страна се превръща в маркер, определящ съдбата на героя, превърнала се в символ на съдбата на цяла социална група.

През 50-те години у нас литературната критика вече е формирала новата задача, а именно – да се следи за „правилното“ развитие на детската литература и нейните творци.

В статията „Детската литература и задачите на комунистическото възпитание“⁸ Жечо Г. Атанасов излага някои от идеологическите постулати, задължителни за детската литература. С първото си изречение извежда едно от основните предназначения на тази литература – да възпитава. Детската литература трябва да бъде създавана с оглед специфичните задачи на семейното и училищното възпитание, насочени към изграждането на комунистическата целеустременост у младия човек. Научната достоверност на художественото описание е важна с оглед на текстовете, които запознават погравстващото поколение с явленията в природата, в областта на физиката, химията, естество-

⁷ Става дума за българската научна фантастика в периода 1944–1960.

⁸ Статията е публикувана в сп. „Септември“, кн. 11, 1955.

знанието и гр. Това се отнася в най-голяма степен за научнофантастичната литература, боравеща с научни идеи, проекти и визии за бъдещето.

Никола Фурнаджиев („За днешното състояние на литературата ни за деца“⁹) се изказва в подкрепа на научнофантастичната литература, като отправя апел към писателите „да се насочат към научнофантастичния жанр. Тоя вид книги просто се разграбва от юношите, защото отговаря на тяхната склонност към необикновеното. Когато тази склонност бъде задоволена с произведения, които чертаят фантастичните възможности на днешната сериозна наука, ползата би била голяма“ (Фурнаджиев 2000: 349).

Петър Димитров-Рудар¹⁰, един от най-яръстните застъпници на новата посока в детската литература, е на мнение, че тя не би могла да остане встрани от историческите трансформации в страната. Това се отнася и за научната фантастика. Негов е и първият след 1944 г. учебник, свързан с преподаването на детска литература в училище.

Рудар разгръща своите критически текстове за детската литература като противопоставя прогресивната нова литература (отразяваща правдиво и реалистично действителността) с буржоазната, гържача децата встрани от Големите въпроси, които са на дневен ред, а именно – хуманистично-възпитателното конструиране на новия комунистически човек в духа на културните, социалните и историческите промени. В статията „Съвременността и детската литература“¹¹ пише следното:

Научната фантастика е призвана да отговори на една реална вече потребност на детската душа от пътешествие в бъдещето. Децата, родени в зората на космическата ера, предявяват законните си искания към литературата да създаде произведения, облъхнати от духа на комунистическата романтика [...] Положително явление в развитието на научната фантастика е правилната в общи линии идейно-естетическа основа на произведенията. Нито едно произведение на български

⁹ Статията е публикувана в сп. „Септември“, Год. V, 1952, кн. V, а е цитирана от книгата „Българската детска литература. Антология“ (2000), състав. Петър Стефанов.

¹⁰ Петър Димитров-Рудар е детски писател и критик предимно на детската литература. Сред основателите е на Дружеството на детските писатели. Написва учебника „Детска литература. Учебник за учителските институти“ (1953).

¹¹ Статията е публикувана във „Въпроси на детската литература“. Том 5. – София: Народна просвета, 1968.

писател не носи бележите на така наречената „черна фантастика“, която заема застрашителни размери на Запад. На идеологическия гангстеризъм на черната фантастика българските автори противопоставят хуманизма, вярата в бъдещето, в силата на човешкия ум, в прогреса. (Рудар 1968: 31)

В своята студия, публикувана през 70-те години, „Научната фантастика и идеологическата борба“¹², авторът прогължава да защитава жанра заради неговия потенциал да разгръща прогресивно-политическата тематика и проблематика, като отбелязва важността на научната фантастика в социалистическите страни, обхванала цялото разнообразие на съвременната социалнополитическа проблематика и успешно инкорпорирала в своята художествена образност метода на социалистическия реализъм. В социалистическите страни тя става изразителка на най-правилните възгледи за научно-техническата революция – марксистко-ленинските възгледи. Научната фантастика е призвана „от самия живот да разкрие правдиво в образна, художествена форма, тенденциите и перспективите на развитието, последиците от гвете революции – социалистическата и научно-техническата – за човека и човечеството, да защити научно и художествено-емоционално нашата вяра в комунизма и неговата неизбежна победа в целия свят“ (Рудар 1986: 91).

Рудар маркира и недооценяването на жанра от страна на критиката, който жанр играе важна роля в идеологическата борба. В заключение излага следното: „В общи линии нашата оригинална научнофантастична литература, най-младият клон на българската художествена литература, има социалистическо-хуманистична идейна насоченост. На разложителите, на песимизма и гангстеризма на черната фантастика тя противопоставя идеите на комунистическия морал, на интернационализма, на мира и дружбата между народите, вярата на нашия народ в утрешното по-добро бъдеще на човечеството, в победата на комунизма в целия свят“ (Рудар 1986: 100).

Научните хипотези вече не просто трябва да осмислят възможностите за обитаемост на планетите, а това осмисляне е необходимо да се „изгражда върху основата на марксистко-ленинската наука за природата и материята“ (Рудар 1986: 93). Въпреки подтиците от страна на някои критици да се обърне внимание на научната фантастика, този прогреси-

¹² Преди да бъде издадена в книга, студията излиза в „Ново време“, 1972, № 3, с. 63–74.

вен и актуален за времето си жанр, остава встрани от по-цялостното критическо осмисляне на темите и проблемите, залегнали в него.

Появилите се на пазара произведения през 50-те и 60-те години създават и тревоги относно състоянието на жанра у нас. Акцентът върху научната проблематика заглушава гражданското звучене на човешките проблеми, а е необходимо да го усилва. Критиката вижда проблемите на научната фантастика в недостатъчното осмисляне на диалектическата връзка между научната, етичната и социалната проблематика на епохата.

Независимо дали конфликтите се осъществяват в космическото пространство, или на планетата Земя, авторите е необходимо да решават важни съвременни проблеми, свързани с пътя на социалното развитие на обществото, за бъдещето на човека. При решаването на тези проблеми няма място за произвол, а са необходими солидни научни знания, търси се стабилен марксистко-ленински мироглед.

Вниманието на писателите се насочва към една позитивна наука, към положителни герои, които използват средствата на научните постижения за изграждането на светло комунистическо бъдеще. Негативните нотки в произведенията относно ползата на науката и технологиите е дело на буржоазните идеолози, налагащи песимизма и технофобията в полето на научната фантастика. В условията на „гигантски победи на науката и техниката, на социалните преобразования с идеите на технофобията не могат вече да се печелят масите, не може да се води успешна идеологическа борба“ (Рудар 1986: 96).

Първото, което прави впечатление от гореспоменатите критически текстове, е сериозното навлизане на идеологическия език в говоренето за литературата и утвърждаването му в полето на оперативната критика. Подобна практика е показателна за новата „автономност“ на художественото поле, което има ясно заявени естетически рамки.

Опитите да се „прикове“ научната фантастика към тези рамки превръщат част от произведенията на този жанр в клиширана литература. Авторы като Стефан Волев („Младите столетници“, 1960) и Димитър Пеев („Ракетата не отговаря“, 1958) например се отнасят към този жанр като към „извънлитературен“, твърди Елка Константинова, свързан само с научните постижения в дадена област и положителния им ефект върху обществото. Научно-техническата терминология се превръща в неизменен атрибут в произведенията на немалка част от проходащите през този период писатели, но не много успешно инкор-

порирана в художествената тъкан. В научнофантастичните произведения дълги години се налага шаблонът на стопроцентовия положителен герой, на идеалния човек на бъдещето, който, вместо да ни възхищава, ни плаши с невероятната си научна осведоменост, с желязна логика, с нечовешко самочувствие. Такива са някои от героите на Петър Стъпов¹³, Борис Светлинов¹⁴ и др. Научната тема „сковаваше мисълта на писателите и ги тласкаше към една опасна стандартност в художествените решения. В стремежа си да популяризират нови данни от различните клонове на съвременната наука авторите пренебрегваха човешките характеристики и духовните проблеми на епохата“ (Константинова 1987: 153). Те стандартно комбинират малко наука и малко космическо въображение с криминално-приключенски елементи в една полунаучна, полухудожествена сплав от съчинителство и банализирани поетизации.

Прекаленият техницизъм превръща научнофантастичните произведения в справочник по астрономия, физика и др., в средство за научна информация, а не в спомагателен елемент, декор, върху който да се разгръщат и задълбочават философско-етичните проблеми на времето, социално-психологическите изменения на съвременното общество такива каквито са, а не такива, каквито трябва да бъдат.

На подобно мнение е и Йордан Василев¹⁵, който обръща внимание именно на произволното използване на научните идеи в научната фантастика: „Изглежда, че ние няма да избегнем „детските болести“ на фантастичната литература – страстта към предълги научно-популярни справки и лекции, безпочвено фантазърство, обременяването с термини дори романите за деца, излишна технизация и др. Решава да се ориентира в някой клон на науката авторът... В главата му се наблъскват стотици факти. Като на всеки незапознат и новак, те му се струват безкрайно интересни и нови, и полезни – как да не ги сложи в книгата!“ (Василев 1965). Критикът конкретно е насочил перото си към романа на Владимир Селянов „Тревога в космоса“ (1964), изтъквайки неговата слабост заради липсата, от една страна, на научна осведоменост и, от друга – заради невъзможността да изгради пълнокръвни художествени образи.

В произведението на Борис Светлинов „Един ден на Луната“ (1955) например се изтъква приносът на съветските учени за създаването на

¹³ Става дума за романа „Гости от Мион“ (1965).

¹⁴ Става дума за романа „Един ден на Луната“ (1955).

¹⁵ В статията „Бележки за четири книги и за фантастичната литература“, публикувана във в. „Литературен фронт“, 1 юли, 1965.

моцнен телескоп, през който героите успяват да разгледат спътника на Земята. Прокрадва се и приносът на съветската наука за създаването на ракети, олекотени скафандри и др. Ние имаме социалистическа власт, казва чичото на Антон, „ти знаеш с каква любов, с колко внимание се ползват такива експедиции“ (Светлинов 1955: 14). Героите на романа политат към Луната с космическия кораб „Георги Димитров“ – „любим герой на социалистическото общество“ (Светлинов 1995: 15). На Луната се запознават с порядките на обществото на човека птица, което общество е изградено върху основите на социализма.

В романа на Петър Стъпов „Гости от Мион“ (1965) преуспяващ бизнесмен от капиталистическа държава възлага на агент задача да отвлече руския учен Скрибин и да се възползва от неговите идеи за създаване на град в космоса. По време на полета към далечни планети Стъпов сблъсква човека с високоразвитата комунистическа цивилизация на планетата Мион. Интересни моменти и за двете произведения е изобразяването на другопланетния вид не само като изключително прогресивен, но и като вид, осъзнаващ ценността на комунистическия строй, път, по който земните герои вече са поели, но са в началото на неговия градеж.

В подобен дух е написан и романът „Съкровището на планетата Земя“ (1967) на Зора Загорска, в който чужда цивилизация каца на Земята, но за беда в капиталистическия свят, град Доларланд, където е погложена на отвлечения, насилие и др. Част от екипажа на инопланетяните успява да избяга и попада на територията на миролюбиви руски учени, където им е оказана медицинска, психологическа и физическа грижа. И тук се сблъскват два свята, две идеологии. В крайна сметка като похуманен е представен комунистическият свят. Загорска проследява и идеологическата и душевна трансформация на героя Джек, жител на Доларланд, който помага на някои членове на екипажа да избягат от капиталистическата страна в тази, която действително се грижи за тях.

През 1968 г. излиза историята на Йордан Милтенов „Чипоноско на Луната“, която също разказва за тайното пътешествие на момче и калинка до спътника на Земята и съдържа образователен елемент. На корицата на книгата е нарисуван Чипоноско с костюм, на който е написано СССР, а в самата история астронавтите са със същите костюми. Това е исторически момент за „първите хора от Голямата страна, кацнали на Луната, за човешкото щастие“ (Милтенов 1968: 28–29). Нарисувани са и деца пионери. Образите на пионерите, български астронавти с руски

скафандри и гр. представляват важно присъствие в научнофантастичните истории, писани особено за по-малките читатели.

Любопитно е, но няма да се спра на тази тема, да се обърне внимание и на рисунките в самите книги, които ясно отпращат към идеологията и нейните инструменти. Само един пример ще дам с историята, написана в стихове, на Николай Антонов „Чудното пътешествие“ (1960), в която е нарисувана българската работническа класа в лицето на родителите на малкия Петър, който решава да предприеме първото си космическо пътешествие. Знамето, с което героят слеза на чуждата планета, е с червена звезда, символ на комунистическото движение. Малките астронавти решават да спасят местното население от потисническата, пре-наситена от пари и власт, класа: „лоши господи – / те са със шкембета. Сити. / Бият и гнетят добрите хора!“ (Антонов 1960: 13).

Сблъсъкът между капиталистическата и комунистическата класа е изразен чрез описанието на героите, сред които се открояват свещеник, възпълни костюмирани господи, хора, облечени с качулки на Ку Клукс Клан, а потиснатото общество е изобразено с маркери за тяхната националност: японци, мексиканци, африканци и гр. В края на историята героите освобождават местното население от игото на потисническата класа. Разбира се, в разказа капиталистическата класа не е назована експлицитно, но тя се проявява в рисунките и в описанията на героите. Сбогуват се с освободения народ, като на самата ракета е забито знамето с **червената звезда** и знаме, много приличащо на **Знамето на мира**.

Отбелязвам тези книги, за да представя, макар и щрихирайки ги, как работи идеологията и нейния педагогически аспект именно в творчеството за деца и юноши на някои писатели. Важен елемент на всяка история, както споменах, са и рисунките, които отразяват прогресивния строй. И всички тези истории се появяват през 60-те години, като съществен елемент от плановете на партията за моделиране, насочване съзнанието на младото поколение в правилната посока. Споменатите в доклада художествени произведения не биха могли да изградят цялостна картина на отношението между критиката и детско-юношеската научна фантастика, но са показателни с оглед на зададените от гържавата параметри на възпитателни модели в духа на новата доктрина.

Въпреки създаването на благоприятна творческа атмосфера след 1944 г. и увеличаването на хонорарите на писателите, насочили перото си към детската литература, критическото осмисляне на детско-юношеска литература е слабо застъпено в рецензии и статии. За това

съдим от проявилите се критични нотки в някои текстове на автори, засегнали този проблем. На преден план сякаш са изведени предимно произведения, ангажирани с дейността на социалистическото строителство, с борбите на партизаните и възхваляване на труда на селяните и работниците. В статията на Димитър Янакиев „Нашата научна фантастика“¹⁶ авторът отправя упреци към оперативната критика за negliжирането на научнофантастичните произведения:

Критиката я смята за литература от трето качество, едва ли не за разновидност на научно-популярното четиво. Научнофантастичните книги у нас бяха отречени твърде високомерно, за да може да се говори за един сериозен разбор. От друга страна, научнофантастичната литература е мълчаливо атакувана от някои научни работници. „Те я ненавиждат!“ – сподели с мен наскоро отговорният редактор на тази литература в едно голямо наше издателство... без да разбират огромното ѝ значение за събуждане в младежта на любов към науката и страст към научен подвиг. (Янакиев 1965: 126)

Маргинализирането на детско-юношеската научна фантастика от критическото поле повлиява, въпреки огромния интерес на младото поколение към жанра, и на тиражите. Елена Коларова¹⁷, завеждаща редакцията за научнопопулярна литература на изд. „Отечество“, където се издава библиотека „Фантастика“, споделя, че при съкращаване на плановете обикновено се намалява броят на фантастичните книги. Дори след като защитим заглавието на българския автор фантаст да остане в плана, пише Коларова, „поемаме неизбежния риск да бъдем критикувани в литературните издания, защото като правило тези книги предизвикват крайно отрицателни рецензии“ (Коларова 1987: 5).

В обзорната статия за публикуваната през 1985 г. детско-юношеска литература Симеон Янев коментира следното:

Нормална практика е засега рецензиите за детски книги да се появяват инцидентно в литературните списания само около седмицата на детската книга или епизодично по други поводи или без повод. Но ако седмицата на детската книга е мероприятие на ред органи за възпитание и въздействие върху детското съзнание, то детската книга е

¹⁶ Статията е публикувана в сп. „Пламък“, № 3, 1965, с. 125–127.

¹⁷ В статията „Ще има ли промяна? За отношението към българската научна фантастика“, публикувана във в. „АБВ“, 22 септември, 1987.

постоянното и може би най-ефикасно средство за това възпитание, за да бъде забелязана от критиката само по поводу. (Янев 1985: 62)

Аз, пише критикът, „трябва да изложи своето мнение, говорейки всъщност върху книги, за които никои не е писал и едва ли би писал, както и върху други, с чиято оценка – оценка на гастролъори в критиката на детско-юношеската литература, не мога да се съглася“ (Янев 1985: 81).

Щрихираните критически посоки и оценки на детско-юношеската научна фантастика в първите три десетилетия след 1944 г., от една страна, представят идеологическите и естетическите инструменти, с които новият властови речник проектира в художествената литература своите планове за превъзпитание на младото поколение. От друга – разкриват и трудния път на детската литература да се позиционира по-устойчиво в критическото поле.

През 50-те и 60-те години детско-юношеската научна фантастика действително допринася за разпространението на идеологията, използвайки близката прогностика като инструмент за визуализация на бъдещото комунистическо общество. След Априлския пленум (1956) сравнително бързо изчиства от художественото си пространство идеологическите клишета и навлиза в по-дълбоки интелектуални и духовни нива на човешкото битие, за да търси отговори на емоционалните и физическите му трансформации във времена на културно-исторически промени и научно-технически революции. През 70-те и 80-те години се появяват и творби, които по един или друг начин заобикалят идеологията, насочили поглед към западните образци на жанра и тенденциите, проявили се в творчеството на автори от „Новата вълна“ (Филип К. Дик, Самюъл Дилейни, Грег Бър и др.) в научнофантастичната литература. Само маркирам имената на Л. Дилов¹⁸, Атанас Георгиев¹⁹, Светослав Златаров²⁰, Никола Кесаров²¹ и др. Това е период, в който дебютират автори като Любомир Николов²², Тошо Лижев²³, Ана Величкова²⁴, Ве-

¹⁸ Тогава се появяват романите „Пътят на Икар“ (1974), „Парадоксът на огледалото“ (1976) и др.

¹⁹ Романът „Полет над пурпурния дракон“ (1974).

²⁰ Романът „Андроника“ (1977).

²¹ Романът „Петият закон“ (1980).

²² Дебютна книга „Съдът на поколенията“ (1978), написана в съавторство с Георги Георгиев.

²³ Дебютна книга „Градините на Марс“ (1976).

²⁴ Дебютна книга „Звезден знак“ (1978).

личка Настрадаинова²⁵ и др. Създават се клубове по научна фантастика, организират се все повече срещи и събития на феновете, а разгръщането на футуристичните сценарии разкрива приобщаването на тази литература към световните тенденции на жанра. Очертава се и по-яркото присъствие на критически статии в периодичния печат, на полемиките²⁶, свързани с мястото на жанра в българската литература и др.

Тези две десетилетия биха могли да се нарекат и *Златен период* за българската научна фантастика като цяло, в който се появяват имена, оставили следа в историята на жанра у нас. Същевременно научнофантастичната продукция разкрива и все по-сериозното отношение на авторите и критиците към създаването на научнофантастични светове и писането за този жанр.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Антонов 1960:** Антонов, Н. Чудното пътешествие. – София: Бълг. художник, 1960.
- Атанасов 1955:** Атанасов, Ж. Детската литература и задачите на комунистическото възпитание. // *Септември*, кн. 11, 1955.
- Василев 1965:** Василев, Й. Бележки за четири книги и за фантастичната литература. // *Литературен фронт*, 1 юли 1965.
- Данчев 1947:** Данчев, П. Към по-висок етап в реализма. // *Литературен фронт*, бр. 11, 29 ноември 1947.
- Иванов, С.** Фантастика и действителностъ: http://www.fandom.ru/about_fan/ivanovs_1.htm
- Загорска 1967:** Загорска, З. Съкровището на планетата Земя. – София: Нар. култура, 1967.
- Константинова 1987:** Константинова, Е. Въображаемо и реално: Фантастиката в българската художествена проза. – София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1987.
- Коларова 1987:** Коларова, Е. Ще има ли промяна? // *АБВ*, 22 септ. 1987.
- Милтенов 1968:** Милтенов, Й. Чипоноско на Луната. – София: Бълг. художник, 1968.
- Постановление 1953:** Постановление на ЦК на БКП за състоянието и задачите на детската литература. // *Работническо дело*, год. XXVII, 30.12.1953, бр. 364.
- Рудар 1968:** Рудар, П. Детска литература. – София: Нар. просвета, 1968.

²⁵ Втората ѝ книга „Белите на доктор Беля“ (1980).

²⁶ Полемиките се разгръщат през 80-те години във вестник „АБВ“.

- Рудар 1986:** Рудар, П. Научната фантастика и идеологическата борба. // *Детската литература и нейните творци*. Том 1. – София: Бълг. писател, 1986, с. 87–109.
- Рудар 1953:** Рудар, П. Детска литература. Учебник за учителските институти. – София: Нар. просвета, 1953.
- Светлинов 1955:** Светлинов, Б. Един ден на луната. – София: Нар. младеж, 1955.
- Указ № 172.** Закон за детската литература. // *Българската детска литература* (антология). – Велико Търново: Абагар, 2000. с. 430–431.
- Указ № 123.** Закон за детската и младежка книжнина. // *Българската детска литература* (антология). – Велико Търново: Абагар, 2000. с. 432–436.
- Указ № 150.** Закон за изменение и допълнение на Закона за детската и младежка книжнина. // *Държавен вестник*, бр. 209, 13 септември 1946.
- Указ № 181.** Правилник за прилагане на закона за детска и младежка книжнина. // *Държавен вестник*, бр. 275, 29 ноември 1946.
- Умленски 1951:** Умленски, Ив. Тезиси по детска литература. – София: Нар. просвета, 1951.
- Фурнаджиев 2000:** Фурнаджиев, Н. За днешното състояние на литературата ни за деца. // *Българската детска литература* (антология). – Велико Търново: Абагар, 2000, с. 332–358.
- Хранова 2008:** Хранова, Ал. Детето в света на вождовете. // *Социалистическият реализъм*. Нови изследвания. – София: Нов български университет, 2008. с. 352–365.
- Янакиев 1965:** Янакиев, Д. Нашата научна фантастика. // *Пламяк*, № 3, 1965.
- Янев 1985:** Янев, С. Критически прегледи. Поглед върху литературата за деца и юноши. – София: Отечество, 1985.

**БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА –
ПОЗИЦИИ И КОНТЕКСТИ**

ВТОРА ЧАСТ

Сборник с научни изследвания

*българска
първо издание*

Съставители и редактори *Александра Антонова, Андриана Спасова,
Елка Трайкова, Елена Борисова, Маринели Димитрова*
Художник *Георги Георгиев*
Предпечат *Георги Иванов*

Формат 70x100/16
Печатни коли 28,75
Тираж 70

Институт за литература – БАН
Издателски център „Боян Пенев“
e-mail: director@ilit.bas.bg
www.ilit.bas.bg
www.ilitizda.com

Печат Дайрект Сървисиз ООД